

ТЕМА 1

ГЕНДЕР І ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ

ЩО ТАКЕ ГЕНДЕР

Стать найчастіше пов'язують з генітальною будовою, репродуктивною системою, хромосомним набором, тобто з біологічними ознаками. А як ми в суспільстві визначаємо чоловіків і жінок? За довгим чи коротким волоссям, типом і кольором одягу, певними манерами поведінки (агресивністю чи ніжністю), тобто за радше соціальними ознаками. Навіщо нам знати стать дитини, коли жінка ще вагітна? Щоб уже купувати відповідний для хлопчика або дівчинки одяг та іграшки. Нам активно робить підказки магазин дитячих іграшок, де є окремі секції, часто марковані відповідними кольорами — рожевим для дівчаток і блакитним для хлопчиків. Навіть до вишу ми вступаємо на відповідні спеціальності: дівчата передусім на філологію, а хлопці більше на інформатику. Оці суспільні ознаки, які приписуються чоловікам і жінкам, і називають **гендером**.

Гендер — це певні соціальні ролі, що їх очікують від чоловіків і жінок. Жінка — насамперед мама, відповідальна за догляд за дітьми й іншими членами родини, за хатню роботу. А чоловік — радше професіонал, який фахово водить машину, експерт і знавець свого діла.

Такі у суспільстві **гендерні стереотипи** — уявлення про соціальні ролі для чоловіків і жінок, базовані передусім на біологічних ознаках. Так звані традиційно жіночі ознаки називають **фемінністю** (чи жіночністю), а чоловічі — **маскулінністю** (чоловічністю).

Маскулінність пов'язують із силою, владою, мужністю, витривалістю, агресією, неемоційністю, орієнтованістю на успіх. Натомість фемінність — це, навпаки, емоційність, чуйність, слабкість, жертвовність, залежність тощо.

Такі ознаки досить протилежні, майже полярні. Ми навіть у різноманітній літературі вчимо хлопчиків бути козаками (як-от енциклопедія для хлопчиків «Як стати козаком за 7 днів»), а дівчаток — принцесами (наприклад, «Енциклопедії для маленьких принцес»). Чи справді це єдино можливі ролі для хлопців і дівчат? Наскільки вони реалістичні і практичні?

Відомий американський соціолог, автор праці «Гендероване суспільство» Майкл Кімел метафорично назвав таке протилежне розуміння розбіжностей між чоловіками і жінками «міжпланетарною теорією гендерних відмінностей», посилаючись на популярний бестселер Джона Грея «Чоловіки — з Марсу, жінки — з Венери». Та чому нам так хочеться знайти радикальні відмінності між чоловіками і жінками, якщо подібностей набагато більше? Ми забуваємо, що жінки (як і чоловіки) можуть більше **відрізнятись між собою** (наприклад, за такими ознаками, як економічний дохід, клас, вік, етнічна приналежність, стан здоров'я тощо). У цій книжці йтиметься не лише про гендер, а й про інші ознаки, в основі яких лежать соціальні нерівності.

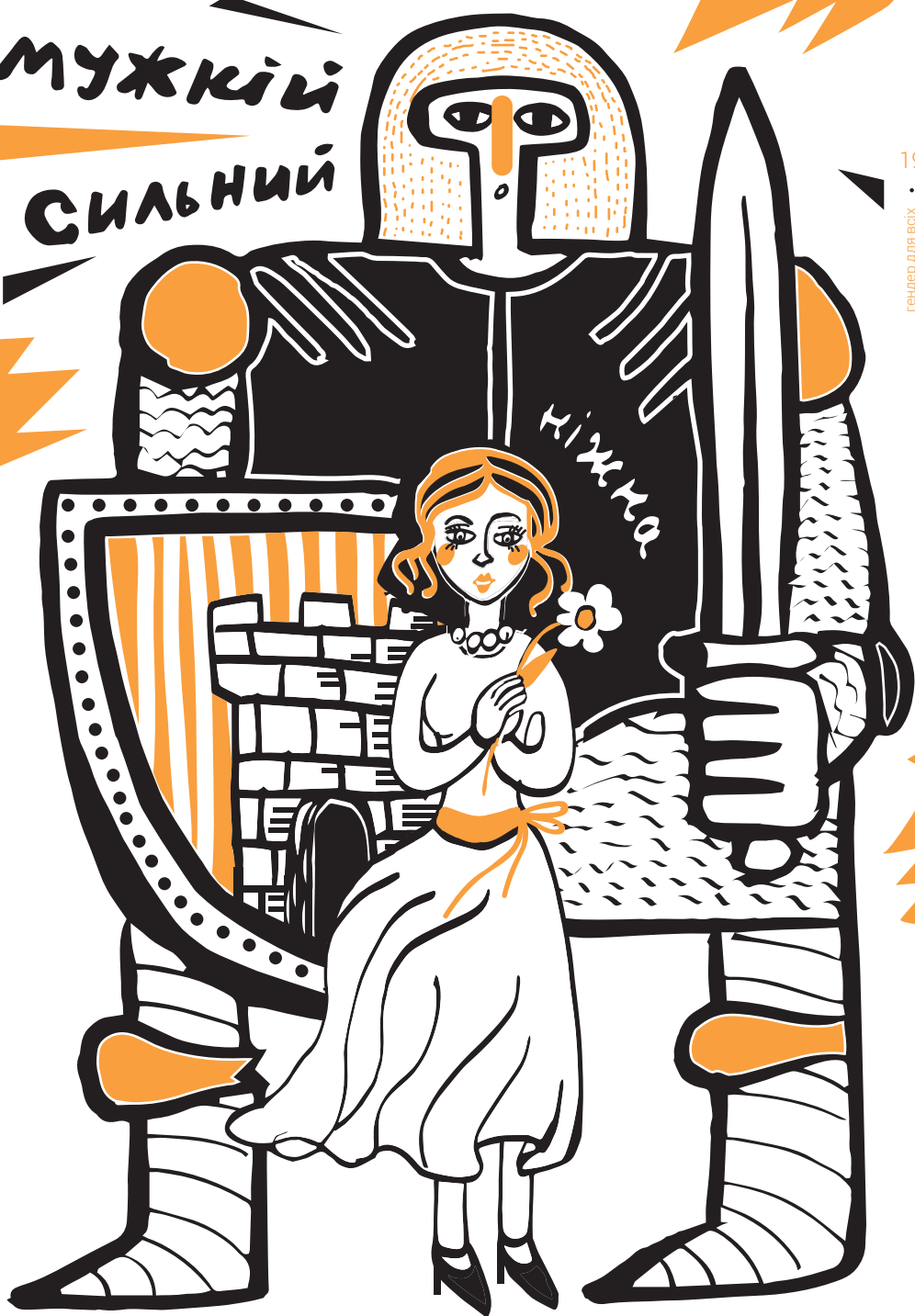
Отже, зважаючи на означення гендеру, ми говоритимемо про відмінності між чоловіками і жінками, критикуватимемо їх у дечому, але водночас відзначимо низку подібностей. Адже, погодьтеся, будувати мости приємніше й корисніше, ніж зводити стіни.

ОЗНАКИ ГЕНДЕРУ

Маскулінні і фемінні ознаки не є сталими утвореннями, вони можуть змінюватися **історично** і відрізнятись в різних **культурах**. Наприклад, бути жінкою сьогодні і сто років тому — це геть різні речі. У 1915 році жінки в багатьох країнах, серед яких США, Франція, Швейцарія, Російська імперія, не мали права голосу. Нині жінки не лише голосують, а й признаються та обираються на високі посади, як-от Ангела Меркель, Даля Грибаускайте чи Ділма Русеф. Також різний досвід і відмінні суспільні очікування у чоловіків в Україні і, скажімо, у Швеції. Тато у Швеції — набагато звичніша для широкого загалу роль, ніж в Україні, а татівство — типова ознака шведської маскулінності.

Проте гендер — це не просто описова ознака, це **критика** доволі вузького сценарію поведінки для жінок і чоловіків. Гендерні студії критикують явище **гендерної поляризації** (намагання вбачати в жінках

Мужкi
Сильний

і чоловіках лише відмінності), адже жінки — гетерогенна група, різнорідна всередині, так само як чоловіки. Критикують також **андроцентризм** (культурна традиція, яка зводить людську суб'єктивність до єдиної чоловічої норми, що репрезентується як універсальна об'єктивність) і **патріархат** як норму суспільного життя.

Коли говорять про гендер, то мають на увазі насамперед **нерівність**, а не лише відмінність між чоловіками і жінками. Разом із нерівністю йдеться про ієрархію, стратифікацію і владу, вбудовану в гендерні відносини. Влада — це нерівномірний розподіл різних ресурсів (економічних, часових, статусних).

Гендерна теорія передбачає зміну соціальної реальності, мета якої — забезпечити **гендерну рівність**.

Відповідно до Закону України «Про забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків та жінок» (набрав чинності з 1 січня 2006 року) **гендерна рівність** трактується як рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства (розділ 1, стаття 1).

Отже, гендер характеризується низкою ознак. Далі познайомимось детальніше з критичним потенціалом цього поняття.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ГЕНДЕРНОЇ ТЕОРІЇ

Одна з найбільших методологічних помилок — ототожнювати гендерний підхід із **статеворольовим**, коли кожній статі відповідає «своя» роль, що її повинні виконувати чоловік або жінка. Наприклад, дівчаток навчають бути вправними господинями і люблячими матусями, а хлопчиків — захисниками країни і годувальниками родини.

Гендерна теорія чи гендерні студії — це критичний підхід, який заперечує подібні думки про винятковість біологічного (або біологічний детермінізм). Біологічні відмінності між чоловіками і жінками не заперечуються, але підважуються як єдино можливі для пояснення гендерних ролей.

Відомій фразі Зигмунда Фрейда «Анатомія — це доля» можна протиставити вислів французької філософині Сімони де Бовуар із її праці «Друга стать» «Жінкою не народжуються — жінкою стають». Те саме справедливо і для чоловіків. Адже ми приходимо у світ, де вже існують певні очікування від наших ролей і сценаріїв поведінки; у процесі виховання й соціалізації ми навчаємося «правильних» ролей, які відповідають традиційним уявленням про маскуліність і фемініність.

Справді, нас змалечку вчать бути хлопчиком чи дівчинкою, наприклад, купуючи нам відповідні іграшки. Дівчинка повинна гратися посудом, а якщо хлопчик просить у батьків таку іграшку, йому часто відповідають, мовляв, не чоловіча це справа — готувати їсти. Та чи вміти приготувати їсти собі й близьким — зайва навичка? Постаралися і маркетологи, адже дитячі кухні переважно яскраво-рожевого кольору. Вони ніби підказують батькам: купіть мене для дівчинки, яка майбутня господиня. Коли ми критично оцінюємо цей приклад, то послуговуємося гендерними студіями.

Гендерні студії ґрунтуються на **соціально-конструктивістських методологічних засадах**, які передбачають такі основні ідеї.

1 / Гендерні відносини — це відносини влади, які містять нерівності, «вбудовані» в соціальні інститути. Тобто гендер — це не просто роль, яку ми граємо залежно від нашого бажання чи небажання. Гендер — це радше базова ідентичність, за якою люди визначають і позиціонують одні одних, відповідно до якої очікується наша діяльність у суспільстві. Гендеру «навчаються» шляхом соціалізації і гендер конструюють протягом усього життя.

2 / Гендерна нерівність у суспільстві передбачає нерівномірний розподіл основних ресурсів — влади, грошей, а також часу.

3 / Жінки й чоловіки різні. Вони відрізняються за віком, економічним становищем (класом), національною приналежністю, сексуальністю, станом здоров'я, регіоном проживання тощо. Тому не слід ототожнювати всіх чоловіків і жінок, як це зроблено, скажімо, в бестселері Джона Грея (John Gray) «Чоловіки — з Марсу, жінки — з Венери» (1992). Низка досліджень засвідчила, що внутрішньогрупових відмінностей набагато більше, ніж міжгрупових.

4 / Гендерні відносини змінюються з часом, ситуацією, залежно від обставин.

5 / Гендерну нерівність, яку вважають несправедливістю, можливо подолати шляхом боротьби за рівні права і можливості.

ГЕНДЕР У ЦИФРАХ

Міжнародна спільнота постійно моніторить стан справ із забезпеченням рівних прав і можливостей. Питання гендерної рівності внесено до чільних міжнародних звітів, що свідчить про цінність гендерної рівності. Індекс із гендерної рівності (Gender Equality Index) — важливий компонент щорічного міжнародного **Звіту з людського розвитку Програми розвитку ООН** (UNDP Human Development Report). Станом на 2015 рік Україна посідає 81 місце за рівнем розвитку людського потенціалу.

У міжнародному звіті **Рівня свободи у світі** (Freedom in the World, Freedom House) теж є розділ про «особисту автономію та індивідуальні права». Україну 2016 року названо в ньому «частково вільною» країною із значенням 3 (максимум — 7), у нас є проблеми з забезпеченням гендерної рівності: «Гендерна дискримінація забороняється відповідно до Конституції, але урядовці демонструють мало інтересу чи розуміння проблеми. Правозахисні організації скаржаться, що роботодавці відкрито дискримінують за ознаками статі, зовнішності та віку»¹.

1 / Freedom in the World 2016. Freedom House, about Ukraine // <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2016/ukraine#:U9tj6PmSwbQ> (станом на 20.11.2016).

Є окремі щорічні міжнародні звіти, присвячені лише темі забезпечення гендерної рівності. У **Звіті з глобального гендерного розриву** 2016 року (Global Gender Gap Report 2016), підготовленому Світовим економічним форумом (World Economic Forum), вимірюється величина гендерного розриву (gender gap) у чотирьох важливих сферах нерівності між чоловіками і жінками: економічна участь, рівень освіти, політичне представництво та сфера здоров'я. У 2016 році Україна посідала 69 місце зі 144 досліджуваних країн (що вища позиція в списку, то краще в країні з гендерною рівністю). Як видно з таблиці 1, в Україні найгірша ситуація з політичним компонентом (участю жінок у процесі ухвалення рішень) — 107 місце зі значенням, яке майже наближається до нуля, тобто засвідчує суцільну гендерну нерівність.

Таблиця 1

Дані Звіту з глобального гендерного розриву (2016) для України²

Характеристика	Україна
Місце (серед 144 досліджуваних країн)	69
Загальне значення індексу з глобального гендерного розриву (0,00 — нерівність, 1,00 — рівність)	0,700
Економічна участь (місце / значення)	40 / 0,722
Рівень освіти (місце / значення)	26 / 1,000
Політичне представництво (місце / значення)	107 / 0,098
Сфера здоров'я (місце / значення)	40 / 0,979

Загалом міжнародні звіти можуть правити за фахове джерело інформації в міжнародній порівняльній перспективі (щоб порівняти Україну з іншими країнами світу, зокрема пострадянськими) та в динаміці змін за останні роки.

² / Див.: The Global Gender Gap Report 2016. — Geneva: World Economic Forum, 2016. — P. 350 // http://www3.weforum.org/docs/GGGR16/WEF_Global_Gender_Gap_Report_2016.pdf (станом на 20.11.2016).

ГЕНДЕР НА МАКРО- І МІКРОРІВНЯХ АНАЛІЗУ

Поняття гендеру з'явилося не так давно — в активний ужиток воно потрапило лише в 1960-х роках. Є дві найпоширеніші версії **походження терміна «гендер»**. За однією з версій, дослідник Джон Мані (John Money) використав його 1955 року в «Британському журналі з медичної сексології» (British Journal of Medical Sexology). Популярніша версія приписує авторство терміна психоаналітику Роберту Столлеру (Robert Stoller), який 1968 року вжив це слово у назві своєї статті «Sex and Gender: on the Development of Masculinity and Femininity».

Виявилося, що дослідникам замало самого лише біологічного поняття «стать», і вони почали використовувати ще й слово «гендер», у якого наразі критичний потенціал: у сучасному суспільстві мало говорити лише про біологічні відмінності, слід зважати і на відповідні гендерні ролі.

Витоки гендерної теорії — так звані теорії відносин мікрорівня, тобто ті, що розглядають радше індивідуальні, міжособистісні взаємодії. Ось три основні:

- соціально-конструктивістський підхід Пітера Бергмана і Томаса Лукмана — праця «Соціальне конструювання реальності» (1966);
- етнометодологічний підхід Гарольда Гарфінкеля — праця «Studies in Ethnomethodology» (1967);
- драматургічний інтеракціонізм Ірвінга Гофмана — праця «The Presentation of Self in Everyday Life» (1959).

Отже, **гендерна структура суспільства** на мікрорівні стосується гендерних ідентичностей («програвання» сценаріїв маскулінності або фемінності), а на макрорівні — **інституцій**. Усі суспільні інститути вважаються **гендерованими**, тобто в них «вписано» певні правила поведінки, часто неформальні, про те, яке місце займають жінки і чоловіки та яких ролей

від них очікують. Надзвичайно цікава праця Майкла Кіммела «Гендероване суспільство» містить такі розділи: «Гендерована сім'я», «Гендерована навчальна аудиторія», «Гендероване місце роботи», «Гендерованість близьких стосунків (дружба і кохання)», «Гендерована сексуальність» та ін.

Вивчати гендерні відносини в чотирьох інституціях суспільства (політиці, економіці, сім'ї й культурі) — підхід, який використовують для комплексного інституційного аналізу гендерних відносин у суспільстві.

ЗВ'ЯЗОК МІЖ ГЕНДЕРОМ І СЕКСУАЛЬНІСТЮ

Часто у дослідників і дослідниць виникає питання, чи доцільно до поняття гендеру долучати ще й поняття сексуальності. Якщо під гендером мають на увазі чоловіки і жінки як переважно гомогенні групи, об'єднані на основі статі, тобто це збірна назва всіх чоловіків і жінок, то інший вимір стратифікації — сексуальність (та інші) — не береться до уваги. Такий підхід найчастіше застосовують, коли треба привернути увагу конкретно до жінок як загальної дискримінованої групи в суспільстві.

Якщо гендер тлумачиться ширше — жінки й чоловіки як гетерогенні групи, а жінки відрізняються між собою низкою ознак, серед яких вік, сексуальна орієнтація, регіон проживання, етнічна і релігійна приналежність тощо, то є сенс включати сюди і сексуальність (або сексуальну орієнтацію).

Ширше розуміння гендеру передбачає такі категорії:

- стать (біологічний чоловік, біологічна жінка, інтерсекс (intersex) — коректна назва для гермафродитів);
- гендерна ідентичність (жінка — біологічна стать збігається з відповідним сценарієм поведінки — фемінністю; чоловік — там само; трансгендер — біологічна стать не збігається; люди, які прагнуть змінити цю ситуацію, — транссексуали; агендер — людина не хоче бути прив'язаною до певного

сценарію; бігендер — людина, яка обирає обидва сценарії;
• сексуальна орієнтація — гетеросексуальність, гомосексуальність, бісексуальність, асексуальність.

Тобто поняття сексуальної орієнтації стосується і жінок, і чоловіків: вони можуть бути гетеросексуальними, гомо- або бісексуальними.

ФЕМІНІЗМ ЯК БОРОТЬБА ЗА РІВНІ ПРАВА І МОЖЛИВОСТІ ЖІНОК І ЧОЛОВІКІВ

За останнє століття статус жінок помітно змінився. Те, що ми нині сприймаємо як даність для жінок — можливість навчатися в університеті, право на спадок, виборче право, працевлаштування на ринку праці, репродуктивне планування тощо — виборювалося протягом довгих років у різних країнах світу. Якраз фемінізму, явищу малознаному і «страшному» для більшості суспільства, треба подякувати за цей прогрес. Фемінізм — соціальна теорія і критика патріархату як несправедливого суспільного устрою та рух, який бореться за подолання гендерної дискримінації і несправедливості. Фемінізм — це боротьба за рівні права і можливості жінок і чоловіків. Нічого радикального як для XXI століття, типовий ліберальний напрямок суспільної думки.

Проте фемінізми бувають різні: це не тільки ліберальна течія, а й соціалістична (або марксистська), психоаналітична, радикальна, сепаратистська й інші. Є «чорний» фемінізм, латиноамериканський, екофемінізм, мусульманський, фемінізм третього світу тощо. Фемінізм розглядають, зважаючи на різноманітні культурні контексти, економічні, політичні й соціальні умови. Тому слід говорити радше про фемінізми, а не про одне явище.

Виділяють, зокрема на Заході, так звані три хвилі фемінізму — етапи боротьби жінок за свої права. Важливо, що фемінізм — не лише для жінок і про жінок, він також зачіпає чоловіків і не відбувся б без їхньої участі, особливо на початку боротьби. Скажімо, британський економіст і філософ Джон Стюарт Мілль у праці «Про підпорядкування жінки» (1861) писав, що «законодавча підтримка підпорядкування однієї статі іншій шкідлива, це одна з головних перешкод на шляху до загальнолюдського вдосконалення». У 1867 році він представив у парламенті петицію на користь виборчих прав жінок. Чоловіків, які борються поряд із жінками за гендерну рівність, називають феміністами або профеміністами. Профеміністичний чоловічий рух — явище, яке в західних країнах існує не один десяток років. Активісти й інтелектуали переконані, що патріархат і жорсткі гендерні ролі — це те, що гнітить усіх незалежно від статі.

Перша хвиля — це боротьба жінок за базові права: право голосу, право на освіту, успадкування власності тощо. Вважається, що перша хвиля тривала до Другої світової війни.

На інтелектуальному й ідеологічному рівнях відправним пункт наступного етапу боротьби (другої хвилі) стала відома праця французької філософині Сімони де Бовуар «Друга стаття» (1949). Представниця екзистенціалізму, соратниця Сартра переосмислила статус жінки в різних суспільствах як «іншої» щодо чоловіка. Друга хвиля фемінізму охопила різноманітну проблематику: вихід жінок на ринок праці, гідна оплата праці, неоплачувана домашня праця, соціальна підтримка з боку держави — і це ще далеко не все. «Особисте є політичним» — знамените гасло активісток, які ставили на політичному порядку денному питання насильства проти жінок у сім'ї і в робочому середовищі. «Моє тіло — моє діло» — стверджували феміністичні організації, які боролися за право на безпечний і легальний аборт, контрацептивні засоби, тобто за контроль над власною репродуктивною поведінкою. Міжнародні жіночі організації вирушили в країни третього світу боротися з традиціями, які шкодили здоров'ю жінок і наражали їх на смерть, — так зване «жіноче обрізання», «вбивство честі», закидання жінки камінням за зраду тощо. Андреа

ГІДНА ОПЛАТА
ЖІНОЧОЇ ПРАЦІ

ПРАВО
ВИБОРУ

ЖІНОЧІ
ПРАВА

ПРАВО
ГОЛОСУ

ЖІНОЧІ
ПРАВА

Дворкін критикувала традиції відтворення жіночої краси, починаючи від бинтування ніг у Китаї і закінчуючи сучасною косметичною індустрією. Заради вписування в норму суперфемінності, сексуальності, бажаності для чоловіків жінки готові на все, адже «мода потребує жертв».

Третя хвиля — це так званий постфемінізм, певне розчарування у «старих» методах боротьби. Акцент переноситься на питання ідентичностей, індивідуального спротиву, а не вписування в систему.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ РОЗДУМІВ

1/ Поміркуйте і проаналізуйте суспільство довкола вас, а також своє робоче середовище, громаду. Який приклад гендерної поляризації вас найбільше бентежить і чому?

2 / Чи можливо і як виховати дітей без нав'язування стереотипів, зокрема гендерних?